

Zes bladwespen, nieuw voor de Nederlandse fauna (Hymenoptera: Tenthredinidae)

A. W. M. MOL & B. VAN AARTSEN

MOL, A. W. M. & B. VAN AARTSEN, 1987. SIX SPECIES OF SAWFLIES NEW TO THE FAUNA OF THE NETHERLANDS (HYMENOPTERA, TENTHREDINIDAE). – *ENT. BER.*, AMST. 47 (5): 65-70.

Abstract: *Allantus didymus* (Klug), *Tenthredo rubricoxis* Enslin, *Tenthredopsis stigma* (Fabricius), *Pristiphora confusa* Lindqvist, *Nematus fuscomaculatus* Förster and *Pachynematus laevigatus* (Zaddach) are recorded for the first time from The Netherlands.

A. W. M. Mol, Landstrekenlaan 21, 5235 LH 's-Hertogenbosch.
B. van Aartsen, Travertin 34, 8084 EH 't Harde.

Inleiding

Bij het determineren van materiaal, dat door de tweede auteur in de afgelopen jaren werd verzameld, kwamen drie soorten bladwespen tevoorschijn, die, voor zover bekend, nog niet eerder uit Nederland waren gemeld. Nog eens drie nieuwe soorten bleken aanwezig in materiaal dat in 1986 werd verzameld met behulp van Malaise-vallen.

Allantus didymus (Klug, 1818)

Materiaal: Kunrade, 19.vi.1974, 1 ♀ (coll. Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden); 6.vii.1975, 1 ♂, 1 ♀ (coll. Mol), leg. B. van Aartsen.

Deze soort is met de tabellen van Berland (1947), Enslin (1912-18) en Muche (1968-70) eenvoudig op naam te brengen. *A. didymus* onderscheidt zich van de overige soorten van het genus door de combinatie van een geheel zwart abdomen, geheel of grotendeels bruinrode femora, zwarte trochanters aan de achterpoten, glanzende ongepuncteerd mesopleura en een tweekleurig stigma. Exemplaren met een gedeeltelijk rood abdomen (uit Nederland nog niet bekend), die veelal als kleurvormen van *A. didymus* werden beschouwd, behoren volgens Zombori (1978) tot een afzonderlijke soort. *A. didymus* wordt meestal geplaatst in het subgenus *Emphytus*

Klug, dat soms als een afzonderlijk genus wordt opgevat (Zombori, 1981).

Over de oecologie van de soort is nog weinig bekend. De larve is nog onbeschreven, maar zou volgens André (1879-82) op rozen leven. Op de Nederlandse vindplaats zijn deze planten in ruime mate aanwezig.

De beschikbare gegevens doen vermoeden dat *A. didymus* een warmteminnende soort is. Hoewel de verspreiding zich uitstrekt over zuid en midden Europa, is de soort in het zuiden beduidend algemener (Enslin, 1912-18). In midden Duitsland vond Weiffenbach (1985) de soort alleen op warme plaatsen, zoals droge warme bergellingen. Ook bij de Nederlandse vindplaats gaat het om een op het zuiden geëxponeerde kalkhelling. Mogelijk is *A. didymus* in ons land beperkt tot het zuiden.

Tenthredo rubricoxis Enslin, 1912

Materiaal: Cadier, 12.vi.1977, 1 ♀, leg. B. van Aartsen (coll. v. Aartsen).

Deze soort lijkt sterk op de, in ons land, algemene *T. atra* Linnaeus, 1758, maar ♀ zijn te onderscheiden aan de kleur van de coxae: rood bij *T. rubricoxis* en zwart bij *T. atra*. Volgens gegevens uit de literatuur (Enslin, 1912-18; Muche, 1968-70) zou *T. rubricoxis* bovendien groter zijn dan *T.*

atra. Dit laatste gaat ook op voor het Nederlandse materiaal. De lengte van de voorvleugel van het inlandse exemplaar van *T. rubricoxis* bedraagt 11,6 mm, terwijl het grootste exemplaar uit een serie van 81 ♀ van *T. atra* een vleugellengte van 11,3 mm heeft. De ♂ van beide soorten zijn veel moeilijker te onderscheiden; volgens Pasteels (1952) zijn alleen de genitalia verschillend.

De voornaamste voedselplant van *T. rubricoxis* is schaduwkruiskruid (*Senecio nemorensis* L.), terwijl larven verder zijn aangetroffen op boskruiskruid (*S. sylvaticus* L.) en waterkruiskruid (*S. aquaticus* Hill.) (Lorenz & Kraus, 1957; Weiffenbach, 1985). De eerstgenoemde plant is vrij algemeen in Zuid-Limburg, maar komt daarbuiten weinig voor (Quené-Boterenbrood, 1985), terwijl de beide andere soorten ook buiten Zuid-Limburg vrij algemeen zijn.

Volgens Muche (1968-70) is de verspreiding van *T. rubricoxis* beperkt tot midden Europa. In België is de soort zeldzaam; Magis (1985) noemt slechts vier vindplaatsen. Ook in de D.D.R. wordt *T. rubricoxis* tot de zeldzame soorten gerekend (Koch, 1982). Volgens Weiffenbach (1985) is *T. rubricoxis* een soort van heuvelachtige, bergachtige streken die in het laagland ontbreekt. Samen met het feit dat de voornaamste voedselplant buiten Zuid-Limburg niet voorkomt, zou dit voor Nederland kunnen betekenen dat de verspreiding van de soort beperkt is tot Zuid-Limburg.

Tenthredopsis stigma (Fabricius, 1798)

Materiaal: Vijlen, 28.v.1972, 2 ♂, leg. B. van Aartsen (coll. v. Aartsen, coll. Mol); Vlodrop, 23.v.1983, 1 ♂, leg. B. van Aartsen (coll. v. Aartsen); Heteren, 15.vi.1982, 1 ♀, leg. B. van Aartsen (coll. v. Aartsen).

De soorten van het geslacht *Tenthredopsis* kunnen op grond van de vorm van de clypeus worden verdeeld in twee groepen, die soms als subgenera worden opgevat. De meeste Nederlandse soorten behoren tot een groep die wordt gekenmerkt door een vrijwel recht afgesneden clypeus (subgenus

Thomsonia Konow, syn. *Eutenthredopsis* Enslin). Van de andere groep (subgenus *Tenthredopsis* Costa), die een vrij diep ingesneden clypeus bezit, was tot nu toe alleen de soort *T. excisa* (Thomson, 1870) uit Nederland bekend (Koornneef, 1930; Teunissen, 1941). Door Van Ooststroom (1976) wordt deze soort, vermoedelijk ten onrechte, als synoniem opgevat van *T. tessellata* (Klug, 1818) die uit Nederland nog niet bekend is.

De hier als nieuw opgegeven *T. stigma* is de tweede inlandse soort van het subgenus *Tenthredopsis*. De soort lijkt op *T. excisa*, maar is door verschillen in afmetingen, relatieve sprietlengte en kleurkenmerken daarvan goed te onderscheiden (Enslin, 1912-18; Muche, 1968-70; Benson, 1968).

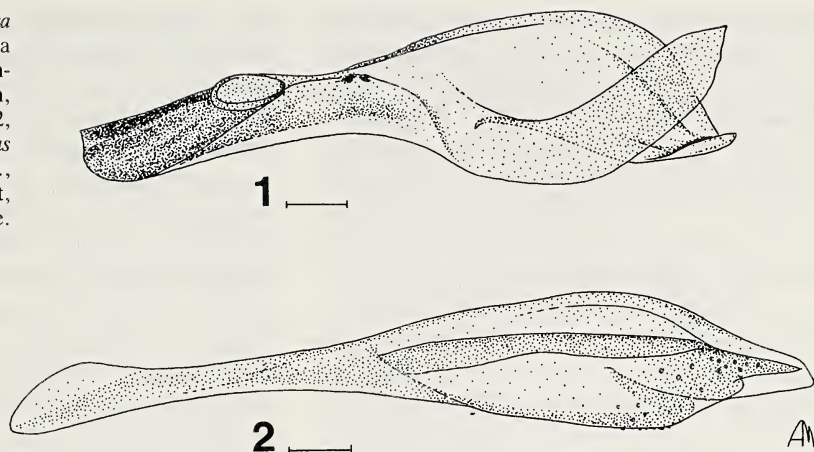
Over de oecologie is nog weinig bekend. De soort komt voor in midden en zuid Europa, maar is in het zuiden algemener (Weiffenbach, 1968). In midden Europa vliegt *T. stigma* vooral op droge warme kalkhellingen (Weiffenbach, 1968, 1985). De voedselplant van de larven is nog onbekend, maar omdat andere soorten van *Tenthredopsis*, voor zover bekend, uitsluitend leven op grassen en Weiffenbach (1968) *T. stigma* in gevangenschap tot eiafzetting op *Triticum* kon brengen, zullen de natuurlijke voedselplanten van deze soort vermoedelijk eveneens grassen zijn.

Pristiphora confusa Lindqvist, 1955 (fig. 1)

Materiaal: Veerslootslanden bij Rouveen (Staphorst), 16.v.1986, 2 ♂ (coll. Mol); 14.vi.1986, 1 ♂ (coll. Mol), Malaise-val (B. van Aartsen); Stadsgaten bij Hasselt (9 km n. van Zwolle), 14.vi.1986, 2 ♂ (coll. v. Aartsen, coll. Mol); 21.vi.1986, 2 ♂ (coll. v. Aartsen, coll. Mol), Malaise-val (B. van Aartsen).

Deze soort behoort binnen het genus *Pristiphora* tot een groepje van kleine, voornamelijk zwarte soorten die op grond van uitwendige kenmerken moeilijk zijn te scheiden. De genitalia laten evenwel een goede soortsherkenning toe. De penisvalven van de Nederlandse exemplaren (fig. 1) komen volledig overeen met afbeeldingen van *P.*

Fig. 1-2. 1. *Pristiphora confusa* Lindqvist, fauna nov. spec., Veerslootslanden bij Rouveen, 16.v.1986, penisvalve; 2, *Nematus fuscomaculatus* Förster, fauna nov. spec., Stadsgaten bij Hasselt, 21.vi.1986, penisvalve. (Maatstreepjes 0,1 mm).

confusa bij Benson (1958) en Muche (1974). Hellén (1975) beschouwt *P. confusa*, samen met een grote groep andere soorten, als synoniem met *P. melanocarpa* (Hartig, 1840). Maar omdat deze auteur in een uitvoerige inleiding blijkt geeft van de opvatting dat genitalia in feite weinig tot geen waarde bezitten voor de taxonomie van insecten, kan aan deze synonymie geen waarde worden toegekend.

P. confusa is bekend uit grote delen van noord en midden Europa en uit Rusland (Benson, 1958). De larven leven op *Salix*; Benson (1958) noemt met name kraakwilg (*Salix fragilis* L.) en de niet inlandse *S. phyllicifolia* L.

***Nematus fuscomaculatus* Förster, 1854**
(fig. 2)

Materiaal: Veerslootslanden bij Rouveen (Staphorst), 21.vi.1986, 1 ♂ (coll. Mol), Malaise-val (B. van Aartsen); Stadsgaten bij Hasselt (9 km n. van Zwolle), 21.vi.1986, 5 ♂ (coll. B. v. Aartsen, coll. Mol), Malaise-val (B. van Aartsen).

Soorten van het geslacht *Nematus* zijn vaak lastig op naam te brengen. Met behulp van de tabellen van Benson (1958), Muche (1974) en Hellén (1976) levert *N. fuscomaculatus* echter niet al te veel problemen op. De tabel van Enslin (1912-18), die voornamelijk gebaseerd is op ♀, voert in eerste instantie naar *N. spiraeae* Zaddach, 1882,

maar bij het vergelijken van de beschrijvingen van de ♂ komt men toch ook hier uit op *N. fuscomaculatus*. Bij deze laatste soort zijn de tergieten grotendeels zwart en is het pterostigma lichtgekleurd, terwijl bij ♂ van *N. spiraeae* slechts een smalle zwarte band over de tergieten loopt en het stigma donkerbruin is. De penisvalven van de Nederlandse ♂ (fig. 2) komen goed overeen met de afbeelding van *N. fuscomaculatus* bij Lindqvist (1960).

N. fuscomaculatus is bekend uit midden en noord Europa. Als voedselplant wordt door bovengenoemde auteurs ratelpopulier (*Populus tremula* L.) opgegeven. Op de beide Nederlandse vindplaatsen zijn evenwel geen ratelpopulieren aanwezig; wel komt witte abeel (*Populus alba* L.) veelvuldig voor. Volgens Muche (1974) zijn ♂ van *N. fuscomaculatus* erg zeldzaam omdat de soort zich parthenogenetisch zou voortplanten.

***Pachynematus laevigatus* (Zaddach, 1882)**
(fig. 3-5)

Materiaal: Tongeren (5 km w. van Epe), 21.vi.1986, 1 ♀ (coll. Mol), Malaise-val (B. van Aartsen).

Binnen het geslacht *Pachynematus* heerst nog betrekkelijk weinig eenstemmigheid over de afgrenzing van sommige soorten. Dit is onder andere het gevolg van het feit dat een aantal soorten is beschreven op

grond van slechts één of enkele individuen van slechts één sexe. Latere associaties tussen ♂ en ♀ zijn vaak niet gesteund door uitgekweekt materiaal, waardoor vergissingen mogelijk zijn. Bovendien is nog weinig bekend over de variabiliteit van de kleurkenmerken die zowel door oudere als door meer recente auteurs veel worden gebruikt. Bij de hier genoemde *P. laevigatus* gaat het om een dergelijke soort waarbij de meningen in de literatuur uiteenlopen, maar waarover tevens nog maar heel weinig bekend is. Opname op de Nederlandse lijst, op basis van onderstaande argumenten, geschiedt derhalve onder enig voorbehoud, waarbij alleen een grondige revisie van het hele genus op Europese schaal in de toekomst zekerheid kan geven.

Het donkergekleurde inlandse exemplaar komt goed overeen met de oorspronkelijke beschrijving door Zaddach (1882). Ook met de tabel van Enslin (1912-18) komt men uit op *P. laevigatus*, hoewel Enslin aangeeft dat de soort vaak licht van kleur is. Volgens Lindqvist (1976), die materiaal uit de collectie Enslin heeft onderzocht, behoren de lichtgekleurde vormen (*P. laevigatus* f. *flavissimus* Enslin, 1916) echter tot een andere soort en mogen alleen de donkerste vormen, waartoe ook het Nederlandse exemplaar behoort, tot *P. laevigatus* worden gerekend. Verder beeldt Lindqvist (1976) zagen af van een aantal *Pachynematus*-soorten, waarbij de afbeelding van *P. laevigatus* het meest overeenkomt met de zaag van het Nederlandse exemplaar (fig. 4 en 5).

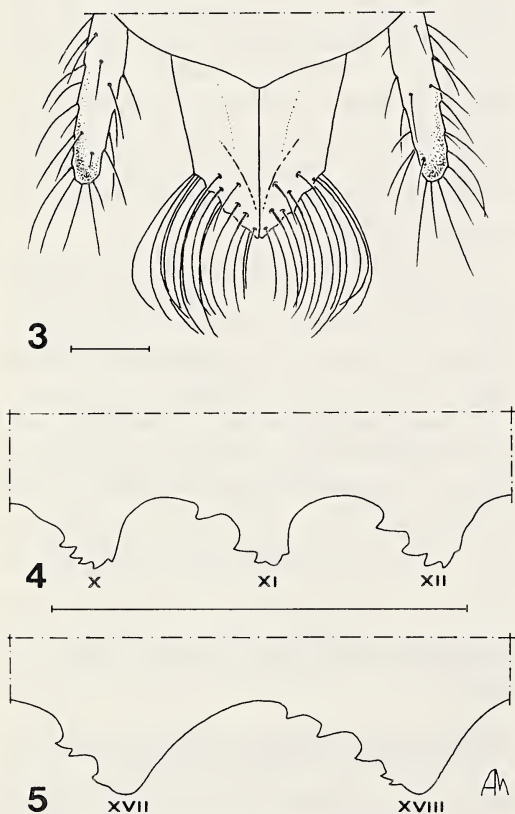

Fig. 3-5. *Pachynematus laevigatus* (Zaddach), faun. nov. spec., Tongeren, 21.vi.1986. 3, zaagschede en cerci (bovenaanzicht); 4, zaagtanden x-xii; 5, zaagtanden xvii en xviii. (Maatstreepjes 0,1 mm.)

Benson (1958) noemt *P. laevigatus* niet, maar later wordt de soort alsnog voor Groot-Brittannië opgegeven (Benson, 1967), waarbij tevens *P. chambersi* Benson, 1948, als synoniem wordt genoemd. Met behulp van de gecombineerde tabellen van Benson (1958, 1967) is het Nederlandse exemplaar echter niet geheel bevredigend op naam te brengen. Met name treedt twijfel op tussen *P. laevigatus* en *P. calcicola* Benson, 1948. Als verschil noemt Benson de vorm en kleur van de haren op de zaagschede: naar binnen gebogen en donker bij *P. calcicola* en iets minder gebogen en licht van kleur bij *P. laevigatus*. Bij het Nederlandse dier zijn deze haren sterk naar binnen gebogen (fig. 3), maar bijna wit van kleur. De vorm van de zaagtanden bij het Nederlandse exemplaar wijkt in details af van de afbeelding van *P. calcicola* bij Benson (1958), maar omdat Benson de zaag van *P. laevigatus* niet afbeeldt is de betekenis van de verschillen onzeker. Wel noemt Benson (1967) voor *P. laevigatus* een totaal aantal zaagtanden van 20, wat overeenkomt met het aantal bij het Nederlandse dier. Overigens vat Lindqvist (1976), na bestudering van oorspronkelijk materiaal van *P. calcicola*, deze soort op als synoniem

van *P. laevigatus*, en wordt hij in deze opvatting gevolgd door Viitasaari & Vikberg (1985).

Met de tabel van Hellén (1974) komt het Nederlandse dier eveneens uit op *P. laevigatus* op grond van het nagenoeg witte pterostigma en de relatief korte achtertarsen. Maar omdat de soort verder als lichtgekleurd wordt beschreven trekt Lindqvist (1976) de juistheid van de tabel van Hellén (1974) in twijfel. De opvatting van Muche (1974), dat *P. laevigatus* een synoniem zou zijn van *P. kirbyi* (Dahlbom, 1835), lijkt, gezien de grote verschillen in kleur en in de afgebeelde zaag, niet terecht.

Er zijn nog geen ♂ beschreven onder de naam *P. laevigatus*, maar wanneer de synonymie van Benson (1967) of Lindqvist (1976) korrekt zou blijken, zijn tevens de ♂ van *P. laevigatus* bekend, want zowel de ♂ van *P. chambersi* als van *P. calcicola* zijn beschreven (Benson, 1958).

Over de biologie van de soort is nog niets bekend. Er bestaan opgaven over het voorkomen van de soort in Finland (Hellén, 1974; Lindqvist, 1976), Duitsland (Zaddach, 1882; Enslin, 1912-18); Zwitserland (Hellén, 1974) en Groot-Brittannië (Benson, 1967).

Dankwoord

De auteurs danken de heer P. Thomas (Leiden) voor het kritisch doornemen van de tekst.

Literatuur

- ANDRÉ, E., 1879-1882. Species des Hyménoptères d'Europe et d'Algérie 1: 1-cxcvi, 1-644, 1-70, pls 1-24. Beaune.
- BENSON, R. B., 1958. Symphyta, sect. (c). – *Handbk Ident. Br. Insects* 6, part 2(c): 139-252.
- BENSON, R. B., 1967. *Pachynematus laevigatus* Zaddach as a British sawfly and the females of *P. chambersi* Benson, *P. smithiae* Ross and *P. sulcatus* Benson (Hym., Tenthredinidae). – *Entomologist's mon. Mag.* 103: 141-143.
- BENSON, R. B., 1968. Hymenoptera from Turkey, Symphyta. – *Bull. Br. Mus. nat. Hist., Entomology* 22: 109-207.
- BERLAND, L., 1947. Hyménoptères Tenthredinoides. – *Faune Fr.* 47: 1-496.
- ENSLIN, E., 1912-1918. Die Tenthredinoidea Mitteleuropas. – *Beih. Dt. ent. Z.* 1912-1917: 1-790.
- HELLÉN, W., 1974. Die Nematinen Finnlands III (Hymenoptera, Tenthredinidae). Gattung *Pachynematus* Konow. – *Notul. ent.* 54: 65-80.
- HELLÉN, W., 1975. Die Nematinen Finnlands IV (Hymenoptera, Tenthredinidae). Gattung *Pristiphora* Latreille. – *Notul. ent.* 55: 97-128.
- HELLÉN, W., 1976. Die Nematinen Finnlands V (Hymenoptera, Tenthredinidae). Gattung *Nematus* Panzer. – *Notul. ent.* 56: 33-57.
- KOCH, F., 1882. Ein Beitrag zur Symphytenfauna (Hymenoptera, Insecta) des Hakel-Waldes im nördlichen Harzvorland. – *Hercynia* [2] 19: 190-196.
- KOORNNEEF, J., 1930. z. t. Verslag van de 23e wintervergadering der N. E. Vereeniging. – *Tijdschr. Ent.* 73: xlvii.
- LINDQVIST, E., 1960. Zur Kenntnis finnischer Pteronidea-Arten (Hym. Tenthredinidae). – *Acta Soc. Fauna Flora fenn.* 76: 1-29.
- LINDQVIST, E., 1976. Bemerkungen über einige *Pachynematus*-Arten (Hymenoptera, Tenthredinidae). – *Notul. ent.* 56: 15-20.
- LORENZ, H. & M. KRAUS, 1957. Die Larvalsystematik der Blattwespen (Tenthredinoidea und Megalodontoidea). – *Abh. Larvalsyst. Insekten* 1: 1-399.
- MAGIS, N., 1985. Apports à la chorologie des Hyménoptères Symphytes de Belgique et du Grand-Duché de Luxembourg VIII. – *Bull. Annls Soc. r. ent. Belg.* 121: 63-65.
- MUCHE, W. H., 1968-1970. Die Blattwespen Deutschlands I-IV. – *Ent. Abh. Mus. Tierk. Dresden* 36 Suppl.: 1-236.
- MUCHE, W. H., 1974. Die NematinenGattungen *Pristiphora* Latreille, *Pachynematus* Konow und *Nematus* Panzer (Hym. Tenthredinidae). – *Dt. ent. Z.* 21: 1-137.
- OOSTSTROOM, S. J. VAN, 1976. De Nederlandse Symphyta (Halm-, hout- en bladwespen). Naamlijst. – *Wet. meded. K. ned. natuurh. Veren.* 114: 1-24.
- PASTEELS, J., 1952. Notules sur les Hyménoptères Symphytes (8e série). – *Bull. Annls Soc. ent. Belg.* 88: 307-312.
- QUENÉ-BOTERENBROOD, A. J., 1985. *Senecio nemorensis* L. In: *Atlas van de Nederlandse flora. 2. Zeldzame en vrij zeldzame planten.* (Mennema et al. ed.): 288. Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht.
- TEUNISSEN, H., 1941. Blad- en sluipwespen. – *Natuurh. Maandbl.* 30: 39-40.
- VIITASAARI, M. & V. VIKBERG, 1985. A checklist of the sawflies (Hymenoptera, Symphyta) of Finland. – *Notul. ent.* 65: 1-17.
- WEIFFENBACH, H., 1968. Die mitteleuropäischen Arten der Blattwespengattung *Tenthredopsis* O. Costa (Hym. Tenthredinidae). – *Mitt. münch. ent. Ges.* 58: 38-61.
- WEIFFENBACH, H., 1985. Symphyta (Hymenoptera) von Süd-Niedersachsen, Nord- und Mittelhessen. – *Mitt. münch. ent. Ges.* 75: 5-44.
- ZADDACH, G., 1882. In: C. G. A. Brischke & G. Zaddach, Beobachtungen über die Arten der Blatt- und Holzwespen. – *Schr. phys.-ökon. Ges. Königsb.* 23: 127-200, pl. 1.
- ZOMBORI, L., 1978. The Symphyta of the Dodero collection. 1. Description of six new taxa and notes on

synonymy (Hymenoptera). – *Frustula ent.* [2] 1: 223-246.

ZOMBORI, L., 1981. The European genera of Selandriinae and Dolerinae (Hymenoptera: Symphyta, Tenthredinidae). – *Acta zool. hung.* 27: 443-450.

Geaccepteerd 5.xi.1986.